

Вил Бартлет

Истражување на Југоисточна Европа на Лондонската школа за економија (LSEE) Европски институт, Лондонска школа за економија, Обединето Кралство и Економски факултет, Универзитет на Белград, Србија

ЕФЕКТИТЕ НА ПАНДЕМИЈАТА КОВИД-19 ВРЗ ПАЗАРОТ НА ТРУД НА ЗАПАДЕН БАЛКАН: ИСТРАЖУВАЊЕ НА РАЗЛИКИТЕ СПОРЕД ВОЗРАСТ И РОД

Апстракт

Во овој труд се анализира влијанието на пандемијата на КОВИД-19 врз пазарите на трудот на Западен Балкан. Во 2020 година, пандемијата предизвика нагло и привремено запирање на неодамнешниот раст на економиите во регионот, а во трудот се анализира влијанието врз стапките на активност и стапките на невработеност. Анализата открива дека младите и жените, а особено младите жени, се најтешко погодени од кризата. Речиси во сите земји стапките на активност на младите жени се намалени повеќе отколку кај мажите или постарите работници, додека стапките на невработеност на жените истовремено се зголемија, што предизвика двојно поголем чекор наназад во однос на родовата еднаквост на пазарот на трудот. Во трудот е донесен заклучок дека идните политики на пазарот на трудот треба да им дадат приоритет на активните политики на пазарот на трудот за погодените млади жени за полесно да се вратат на работните места преку програми за обука кои се погодни за жените и специјализирана поддршка за барање работа и други политички мерки соодветни на родот. Ќе треба да се подобрат капацитетите на

јавните служби за вработување во регионот за да се имплементираат насочени и ефективни активни политики за вработување за поддршка на закрепнувањето после пандемијата на КОВИД-19.

ВОВЕД

Пандемијата на КОВИД-19 многу сериозно ги погоди економиите на Западен Балкан во 2020 и продолжи да трае со последователни бранови на инфекција во текот на 2021 година.¹ Владите се обидоа да се справат со ефектите од пандемијата, првично со воведување строги рестриktivни мерки во март и април 2020 година. Ова до одреден степен ги ублажи првичните ефекти од пандемијата. Сепак, суровоста на пандемијата продолжи и во зимата и пролетта 2021 година. Пандемијата влезе во втор бран во зимата 2020 година и трет бран

¹ Едно поново истражување покажува дека пандемијата го погоди регионот што го покрива Европската банка за обнова и развој (ЕБОР), која го вклучува Западен Балкан, посериозно од поразвиените европски земји: Видете: <https://www.ebrd.com/news/2020/pandemic-hits-ebord-regions-harder-than-advanced-europe-survey.html>

на почетокот на пролетта 2021 година. Ниската стапка на вакцинација поради недостатокот на вакцини и големата колебливост за вакцините (видете Бибер и др., 2021) значеше дека секој пат кога се укинуваа рестриктивните мерки, се појавуваше нов бран на вирусот. До декември 2021 година, земјите од Западен Балкан беа меѓу најпогодените земји во светот (видете табела 1).

резултираше со еднаква распределба на смртните случаи. Највисоката потврдена стапка на смртност како последица на КОВИД-19 е во Босна и Херцеговина, трета највисока стапка на смртност во светот по Перу и Бугарија. Блиску зад нив беа Црна Гора и Северна Македонија, четврта и петта највисока стапка на смртност во светот, соодветно. Останатите три земји од Западен Балкан очигледно поуспешно

Табела 1: Вкупно потврдени случаи и смртни случаи од корона вирус во декември 2021 година

Држава	Удел на целосно вакцинирани лица	Потврдени случаи на 100.000	Потврдени смртни случаи на 100.000	„Вишок“ смртни случаи на 100.000
Северна Македонија	37,9 %	10,421	366	634
Србија	46,1 %	18,372	173	606
Босна и Херцеговина	n/a	8,495	389	461
Албанија	34,5 %	7,010	108	391
Косово	43,3 %	9,042	167	383
Црна Гора	42,0 %	25,202	370	348

Извор: Our World in Data: <https://ourworldindata.org/covid-deaths> и Истражувачка единица на Economist: <https://www.economist.com/graphic-detail/coronavirus-excess-deaths-tracker>

До декември 2021 година, вкупниот кумулативен број на потврдени случаи се зголеми на повеќе од два милиони низ целиот регион, а бројот на смртни случаи достигна 37.630, со просечни 262 смртни случаи на 100.000 жители. Сепак, беше забележана голема варијација во распределбата на случаите и во однос на населението. Земјки ги предвид случаите, најголемо релативно влијание во однос на големината на населението имаше во Црна Гора и Србија. Сепак, ова не

спречија поголема смртност кај случаите на инфекција со корона вирусот. Сепак, попрецизна мерка за влијанието е стапката на вишок смртност (т.е. вистинската стапка на смртност во даден период намалена за очекуваниот број на смртни случаи). Ова покажува многу поинаква слика, при што Северна Македонија и Србија се најпогодени во регионот, на четврто и петто место од најпогодените земји на глобално ниво. Разликата во проценките на бројот на потврдени смртни случаи

и бројот на вишок смртни случаи може да се должи на грешки во системите за пријавување, намерно недоволно пријавување или на индиректното влијание на пандемијата поради слабите здравствени системи во регионот (Маринковиќ и Гаљак, 2021). Независно од тоа кој метод се користи за да се процени влијанието, се чини дека земјите од Западен Балкан се едни од најпогодените земји во светот, што укажува и на неуспехот на здравствените системи да се справат со кризата и ниската стапка на вакцини поради недостаток на залихи (освен во Србија), а истовремено и високата стапка на колебливост во однос на вакцините.

Економиите во регионот беа сериозно погодени од пандемијата поради затворањата што влијаеше на понудата на стоки и услуги, како и ограничувањата на патувањето и мобилноста што влијаеше на страната на побарувачката. Пандемијата доведе до нагло запирање на економскиот раст што предизвика длабока рецесија во 2020 година со подлабок пад отколку што доживеаја економиите на ЕУ (RCC 2021b). Околу 84.000 работни места беа изгубени во првата половина на 2021 година (Светска банка, 2021 година). Црна Гора беше несразмерно ранлива на пандемијата поради големата зависност од туризмот. Во 2020 година, бројот на туристи во Црна Гора беше намален за 83 % во споредба со 2019 година, поради воведените ограничувања за борба против пандемијата (RCC 2021b).

Пандемијата на КОВИД-19 значително влијаеше на пазарите на трудот во регионот. За да ги ублажат влијанијата врз пазарите на трудот, владите воведоа

политички мерки за зачувување на работните места преку обезбедување поддршка на бизнисите погодени од затворањата и општиот колапс на трговијата, вклучително и особено на туристичката индустрија. Сепак, по првичниот пакет на мерки за поддршка и првичните затворања, владите ги олабавија мерките за здравствена контрола, овозможувајќи пандемијата да земе замав во нивните општества со разорни последици врз директната и индиректната смртност. Во зимата 2020/2021 година повторно беа воведени рестриктивни мерки, но истите повторно беа укинати во пролетта и летото во 2021 година. До крајот на 2021 година бројот на случаи достигна огромни размери, а стапките на смртност беа меѓу највисоките во светот. Во сите економии беа воспоставени шеми за задржување на работните места на различно ниво. Сепак, тие не ги опфатија најранливите учесници на пазарите на трудот, вклучително и оние со договори на определено време или во неформалната економија, ниту пак спречија отпуштања или намалување на работното време. Додека субвенциите за плати се користеа како клучна мерка за ограничување на потенцијалното намалување на формалното вработување, влијанието најтешко го почувствуваа младите работници и жените кои работат во индустриите со директен контакт со клиентите, како што се угостителството и туризмот, како и работниците во неформалниот сектор кои ги загубија своите работни места. Најранливите групи на пазарот на трудот го изгубија приходот за време на пандемијата и беа изложени на висок ризик

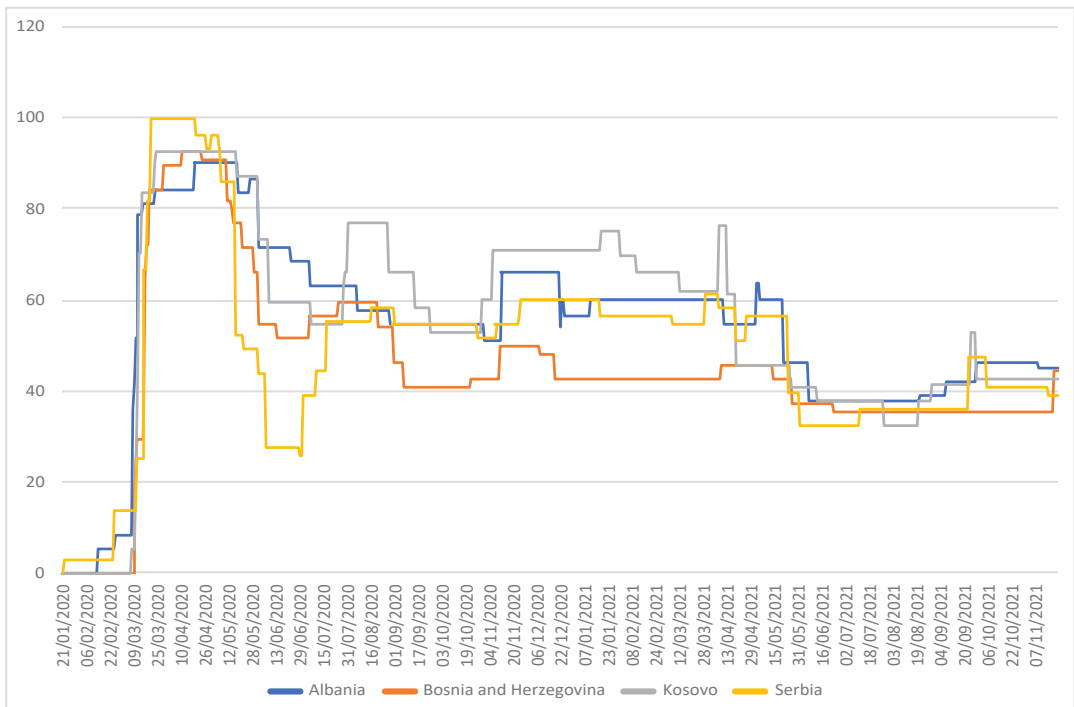
од сиромаштија. Како последица на тоа, стапката на сиромаштија се зголеми за 1,0 до 2,5 процентни поени во 2020 година (Светска банка, 2021 година).

УСВОЕНИ МЕРКИ ЗА УБЛАЖУВАЊЕ НА ЕФЕКТИТЕ НА ПАНДЕМИЈАТА НА КОВИД-19 ВРЗ ПААЗАРОТ НА ТРУДОТ

За да се борат против пандемијата и да го олеснат притисокот врз нивните слаби здравствени услуги, креаторите на политики од Западен Балкан воведоа строги мерки во пролетта 2020 година (ОЕЦД, 2020 година). Носењето маски беше задолжително на јавен или затворен

простор во сите економии, додека бројот на луѓе на кои им беше дозволено да учествуваат на собири беше строго ограничен. Рестораните, баровите, кафулињата и другите угостителски објекти работеа со намалено работно време. Беа воведени ограничувања за патување и границите беа делумно затворени. Во некои економии беше воведен полициски час. Во училиштата беше воведено комбинирано учење, со физичко присуство и на далечина. Економиите на ЕУ почнаа да бараат карантински период и/или негативни резултати од ПЦР- тест како услов за влез за жителите од економиите на Западен Балкан. Ограничувањата беа олеснети откако првиот бран на пандемијата

Слика 1: Индекс на мерки за ограничување и здравје за КОВИД-19

Извор: Our World in Data

стивна во мај 2020 година, во Србија, за време за изборите.

Иако првичните изгледи за подобрување беа прилично добри за Западен Балкан, новиот бран на инфекции со КОВИД-19 на почетокот на третиот квартал од 2020 година ги одложи заложбите за повторно отворање и ги принуди владите повторно да ги воведат претходните мерки за ублажување во есента и зимата 2020 година (видете слика 1). Сепак, овие мерки беа помалку строги отколку во првиот бран, а по завршувањето на зимата рестриктивните мерки постепено беа ублажени. Индексот за ограничување и здравје, составен од веб-сајтот Our World in Data, покажува дека мерките за ограничување и здравје воведени во Босна и Херцеговина беа помалку строги отколку во Албанија, Косово и Србија.²

Повеќето економии усвоија слични мерки за поддршка, иако обемот на мерките се разликува во економиите. Мерките беа комбинација од краткорочни мерки за ублажување на непосредното влијание на кризата, како што се обезбедување пристап до заеми за бизнисите, даночни олеснувања и мораториуми за отплата на заемите. Беа обезбедени субвенции

за платите за покривање на трошоците за работна сила на погодените компании со цел да се избегнат големи отпуштања и да се зачуваат работните места. Некои од централните банки во Западен Балкан ги намалија политичките каматни стапки на рекордно ниски нивоа за да се справат со економското влијание на пандемијата (Албанија, Северна Македонија и Србија). Во Босна и Херцеговина, банкарските агенции на ентитетите усвоија привремени мерки во 2020 година за да ја зачуваат стабилноста на банкарскиот систем.

Беше обезбедена поддршка за вработените кои не можеа да работат поради пандемијата, а сите земји од Западен Балкан привремено ги зголемија социјалните бенефиции за погодените домаќинства. Оваа поддршка се разликуваше, од месечен додаток кој соодветствува на половина од просечната месечна нето-плата на вработените (во текот на претходните 24 месеци) во Северна Македонија, до ограничен износ на финансиска поддршка на друго место. Во одредени случаи беа понудени еднократни парични трансфери на граѓаните; Србија понуди паричен трансфер во противвредност од 100 евра на лицата на возраст од 18 години или постари кои аплицирале за тоа (Пејин Стокиќ, 2020 година). Повеќето мерки беа фокусирани на обезбедување социјални бенефиции за домаќинствата и обезбедување поддршка на компаниите да ги одржат своите парични текови за да избегнат банкрот и да ги заштитат работните места. Сепак, овие мерки ги исклучија претпријатијата од неформалниот сектор и неформалните работници. Следствено на тоа, иако

² Овој индекс се пресметува со користење тринаесет метрички елементи: затворање на училиштата; затворање на работните места; откажување на јавните настани; ограничувања на јавните собири; затворање на јавниот транспорт; барања за останување дома; кампањи за информирање на јавноста; ограничувања на внатрешните движења; меѓународни контроли за патување; политика за тестирање; степенот на следење на контакти; прекривки за лице; и политика за вакцини. За жал, вредностите на индексот не се достапни за Црна Гора и Северна Македонија.

го ублажија потенцијалното негативно влијание на пандемијата врз формалниот пазар на трудот, тие недоволно ги поддржаа работниците на неформалниот пазар на трудот.

Прикази на државните мерки за пандемијата во текот на 2020 година

Албанија усвои некои од најстрогите мерки за затворање во март 2020 година веднаш откако го откри првиот потврден случај на КОВИД-19. Беше прогласена состојба на природна катастрофа во времетраење од три месеци. Во март 2020 година беше одобрен првиот пакет мерки за поддршка на приходите на вработените во околу 30.000 бизниси кои беа затворени, со што им се додели субвенција еднаква на минималната плата за три месеци од март до мај.³ Мерките ги опфатија и самовработените и невработените членови на семејството кои инаку не би добиле помош за невработеност. Во април беше одобрен втор пакет на мерки, со кои беа опфатени сите семејства кои беа погодени од губење на работните места и сите вработени кои беа привремено отпуштени. Во септември 2020 година, владата започна дополнителна програма за поддршка на вработувањето за да обезбеди субвенција за платите, до ниво на минималната плата, на работодавците кои ги задржале своите работници. Беше обезбедено социјално и здравствено осигурување за

оние кои останаа без работа поради пандемијата на КОВИД-19.⁴

Во Босна и Херцеговина, во март 2020 година беше прогласена вонредна состојба во целата земја, со затворање на училишта и универзитети, ресторани и продавници. Јавниот превоз беше во прекин, беа забранети јавни собири и беа воведени строги ограничувања за движењето на луѓето. Беа затворени границите за сите освен за граѓаните на БиХ кои требаше да останат во карантин во времетраење од 14 дена.⁵ Специфичните мерки се разликуваа помеѓу ентитетите. Беше обезбедена општа поддршка за бизнис-секторот, но немаше конкретни мерки за подобрување на слабиот систем на социјална заштита, ниту пак посебни мерки за давање социјална помош на невработените или оние кои изгубиле приходи поради пандемијата.⁶ Шемите за субвенционирање плати опфатија половина од регистрираните вработени до јуни 2020 година (Светска банка, 2020 година).

Во Косово, рестриктивните мерки беа воведени рано, вклучително и затворање и прекин на јавниот превоз во март. Рестриктивните мерки беа укинати летото за да бидат повторно воведени наесен.

³ Видете: <https://www.esap.online/observatory/measures/1/socio-economic-measures-for-the-coronavirus-crisis-in-albania>

⁴ Процедури, критериуми и правила за спроведување на Програмата за поттикнување на вработувањето на невработените лица поради КОВИД-19, ДКП бр. 608 од 29.7.2020

⁵ Видете: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#B>

⁶ Видете локатор за јавна политика на Опсерваторијата за вработување на Советот за регионална соработка: <https://www.esap.online/observatory/measures/2/socio-economic-measures-for-the-coronavirus-crisis-in-bosnia-and-herzegovina>

Во март и април беше усвоен Фискален пакет за итни случаи со кој се предвидува месечна исплата од 130 евра за лицата кои за прв пат се регистрирани како невработени во Агенцијата за вработување.⁷ Плаќањата на социјалната помош беа двојно зголемени за сите корисници за април и мај 2020 година. Покрај тоа, на сите физички лица кои користеле социјални шеми или пензии, а чија вообичаена месечна исплата била помала од 100 евра, им беа исплаќани дополнителни 30 евра месечно од април до јуни. Субвенција за плата од 130 евра по работник месечно за првите два месеци од вработувањето беа доделени на компании кои вработија нови работници во период од една година или повеќе,⁸ додека субвенцијата за плата од 170 евра месечно ги опфати другите вработени во приватниот сектор.⁹

Во Црна Гора, мерките за ублажување вклучуваа субвенции за платите во приватниот сектор во висина од 100 % од бруто-минималната плата за фирмите кои беа затворени за време на затворањето и за фирмите во туристичкиот сектор. Мерките воедно предвидуваа 50 % од трошоците за придонеси за социјално осигурување за фирмите кои ги задржуваат

своите вработени. Исплати од 50 % од бруто-минималната плата добија вработените во карантин или изолација.

Во Северна Македонија, во април и мај 2020 година на компаниите погоде ни од кризата им беа понудени субвенции за плати од 14.500 денари месечно по вработен или 50 % од трошоците за придонеси за секој вработен.¹⁰ Беше обезбедена шема за принуден одмор во секторите кои беа затворени поради пандемијата и за вработените кои не беа во можност да работат поради потребата од грижа за дете или за лица во самоизолација или во карантин. Беа обезбедени субвенции за платите за шест месеци за евидентирани невработени работници кои станаа нововработени лица во мали и средни претпријатија (МСП). Беше обезбедена финансиска помош за работниците од неформалната економија кои ги загубија приходите, како и комунални надоместоци за корисниците на социјално осигурување.¹¹

Во Србија, како и во Босна и Херцеговина, мерките главно беа насочени кон зачувување на работните места. Со првиот пакет мерки во март 2020 година, беше одложено плаќањето даноци и придонеси за плати.¹² Воедно, беше дадена можност да се исплати минималната плата на вработените во сите фирми кои не го намалиле

⁷ Видете локатор за јавна политика на Опсерваторијата за вработување на Советот за регионална соработка: <https://www.esap.online/observatory/measures/3/socio-economic-measures-for-the-coronavirus-crisis-in-kosovo>

⁸ Видете локатор за јавна политика на Опсерваторијата за вработување на Советот за регионална соработка: <https://www.esap.online/observatory/measures/3/socio-economic-measures-for-the-coronavirus-crisis-in-kosovo>

⁹ Светска банка (2020) Редовен економски извештај за Западен Балкан бр. 18, стр. 11.

¹⁰ Видете: <https://www.esap.online/observatory/measures/5/socio-economic-measures-for-the-coronavirus-crisis-in-the-republic-of-north-macedonia>

¹¹ Видете: <https://www.esap.online/observatory/measures/5/socio-economic-measures-for-the-coronavirus-crisis-in-the-republic-of-north-macedonia>

¹² Видете <https://www.esap.online/observatory/measures/6/socio-economic-measures-for-the-coronavirus-crisis-in-serbia>

бројот на вработени за повеќе од 10 %. Исплати од 50 % од платата им беа дадени на бизнисите за нивните работници кои беа привремено отпуштени поради карантинот.¹³ Беше извршена еднократна исплата од 100 евра на сите корисници на социјална заштита, вклучително и пензии, како и на други граѓани кои аплицирале за тоа. Во мај, беше донесен вториот пакет мерки насочени кон финансиска помош за бизнис секторот по цена од околу 1,8 % од БДП. Во јули, субвенцијата за работни места за мали и средни претпријатија беше намалена на 60 % од минималната плата, а беше одложено и плаќањето на даноците и придонесите.¹⁴

Ефектите на пандемијата Ковид-19 врз пазарот на трудот

Сите овие мерки имаа одредено влијание во ублажувањето на ефектите од пандемијата врз пазарот на трудот. Сепак, тие не можеа целосно да ги изолираат бизнисите или нивните вработени од губење на работни места или намалување на приходите. За да го идентификувам влијанието на пандемијата врз пазарот на трудот, ја споредувам состојбата пред пандемијата да го погоди регионот во четвртиот квартал од 2019 година со состојбата една година подоцна во четвртиот квартал од 2020 година кога беше забележливо влијанието на пандемијата врз

пазарот на трудот. Овие податоци се земени од истражувањата за работна сила во секоја земја и овозможуваат анализа на нееднаквото влијание на кризата со КОВИД-19 според возраста и родот. Фокусот е на позицијата во 2020 година кога првиот и вториот бран на пандемијата го погодија регионот и првичното влијание врз пазарите на трудот беше најтешко.

Промени во стапката на активност

Уште пред пандемијата да го погоди регионот, во четвртиот квартал од 2019 година, просечната стапка на активност на работната сила за старосната група од 15 до 64 години во Западен Балкан беше релативно ниска, на 61,6 % (во ЕУ27 беше 73,5 %).¹⁵ Четири земји имаа стапки на активност помеѓу 65 % и 69 %, додека стапката на активност во Босна и Херцеговина беше 57,6 % и во Косово само 41,4 % (видете слика 2). Имаше голем родов јаз во стапките на активност; регионалната стапка на активност кај мажите беше 72,2 % (приближно исто како и вкупната стапка на активност на ЕУ27), но стапката на активност кај жените беше 51,0 %. Стапката на активност кај жените се разликува од 61,9 % во Албанија до само 22,4 % во Косово (видете слика 2). Економиите на Западен Балкан сега имаат некои од најниските стапки на активност кај жените во Европа (Atoyan & Rahman, 2021). Во поранешниот социјалистички систем, жените повеќе учествуваа во економската активност, но по приватизацијата и

¹³ Меѓународна организација на трудот (2020) КОВИД-19 и светот на работата: одговори на политиките и празнини, Женева: Меѓународна канцеларија на трудот.

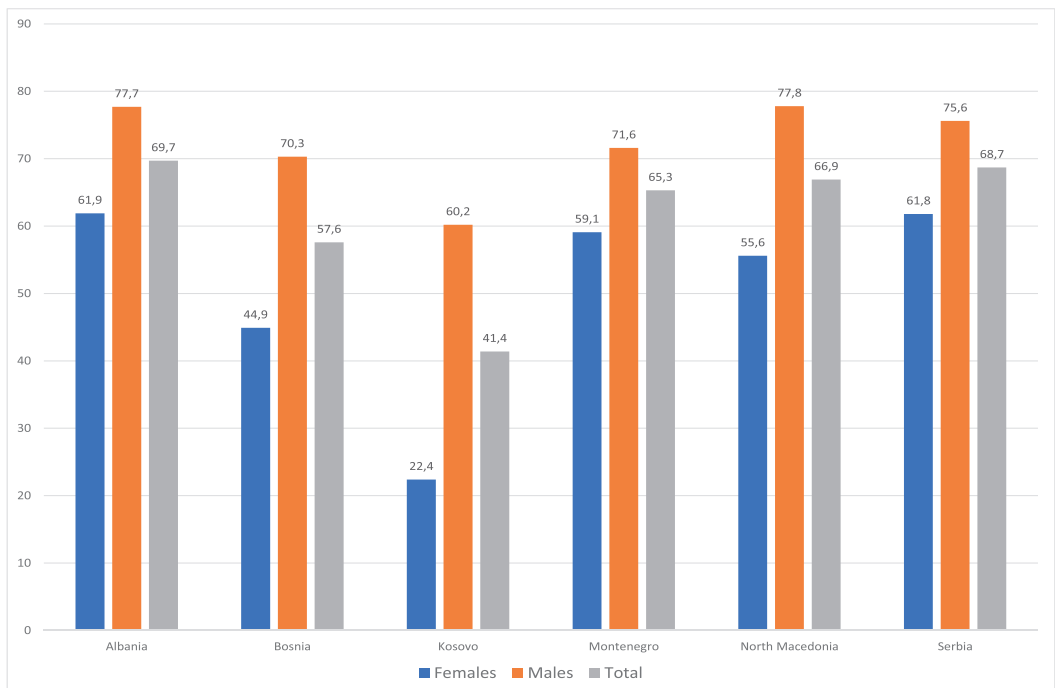
¹⁴ Четвртиот пакет-мерки вклучуваше доделување износ од сто евра во локална валута на сите возрасни лица во Србија кои аплицирале за тоа.

¹⁵ Стапката на активност, понекогаш наречена стапка на учество во работната сила, е бројот на вработени лица поделен со работното население за соодветната старосна група.

развојот на пазарно ориентирана економија беше вратена традиционалната улога на жената во семејството. Оживувањето на традиционалните културни норми и повторната традиционализација на улогата на жената во општеството беше чекор наназад од релативно еднаквите родови политики што беа развиени во поранешна Југославија - барем во урбаните области (Allcock, 2000). Големиот родов јаз, особено меѓу помладите старосни групи може да го одрази високиот удел на млади жени кои треба да се грижат за своите деца дома во општество со млад демографски

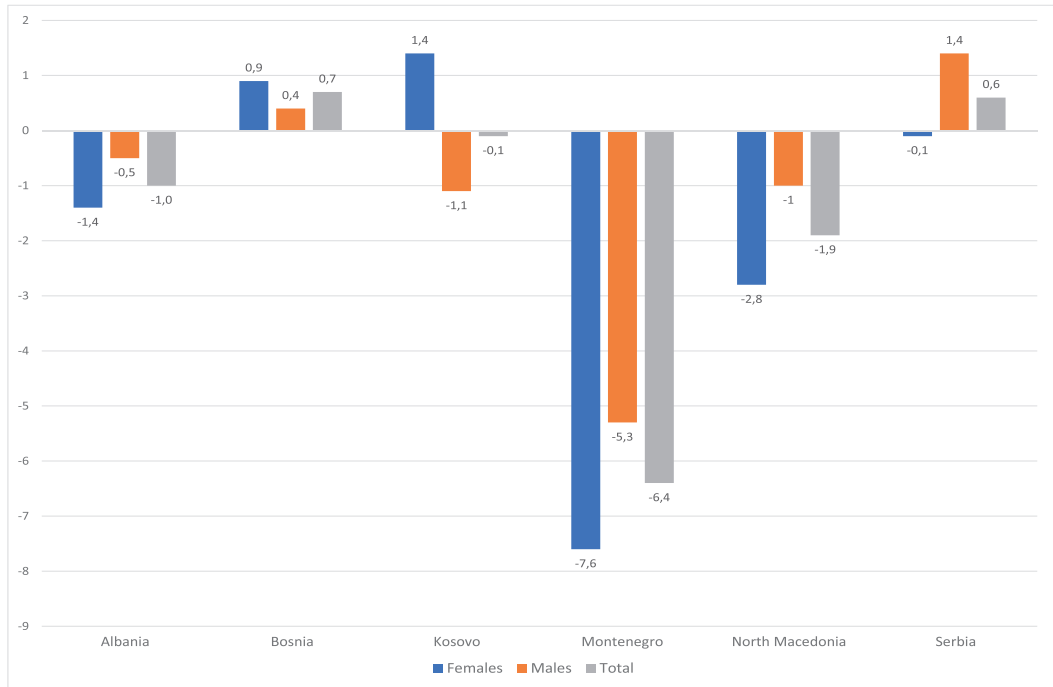
профил и релативното отсуство на јавно обезбедени или достапни приватни установи за згрижување деца. Недостатокот на установи за згрижување деца и недоволниот број договори за вработување со скратено работно време се особено големо оптоварување за помладите мајки во регионот (Лебедински и Владисављевиќ, 2022). Економската криза од подоцнежните 2000-ти и раните 2020-ти година исто така ја уназади позицијата на жената на пазарот на трудот. На пример, Шехај и Аголи (2020) покажуваат дека глобалната економска и финансиска криза ги

Слика 2: Квартални стапки на активност пред пандемијата според пол 2019 – квартал 4 (старосна група од 15 до 64 години)

Извор: Податоци од Истражувањето за работна сила од Евростат и националните заводи за статистика, квартални податоци. Забелешка: податоци за Босна и Херцеговина, податоци на Меѓународната организација на трудот од прв квартал 2020 година.

Слика 3: Влијание на пандемијата врз стапките на активност според пол, старосна група од 15 до 64 години, четврт квартал 2019 година - четврт квартал 2020 година

Извор: Податоци од Истражувањето за работна сила од Евростат и националните заводи за статистика, квартални податоци. Забелешка: податоци за Босна и Херцеговина, податоци на Меѓународната организација на трудот од прв квартал 2020 година - четврт квартал 2020 година.

намали стапките на активност кај жените во Албанија, особено кај помладите жени и жените со повисоко образование.

Според наодите од истражувањето од 2016 година на Европската фондација за животни и работни услови, улогата на жената во домаќинството е повеќе традиционална на Западен Балкан отколку во ЕУ (Eurofound, 2019).¹⁶ Едно од прашањата

на истражувањето ја истражува зачестеноста на готвењето и/или домашните работи (работите во домаќинството) од страна на машките и женските членови на домаќинството. Во ЕУ, 55,9 % од машките испитаници одговориле дека оваа активност ја вршат „барем неколку дена во неделата“, додека во земјите од Западен Балкан процентот на мажи кои вршат домашна работа изнесувал само 22,5 %. Овие разлики во интензитетот на домашната работа меѓу мажите и жените го отежнуваат учеството на жените во платеното вработување надвор од домот. Динамиката на учеството на

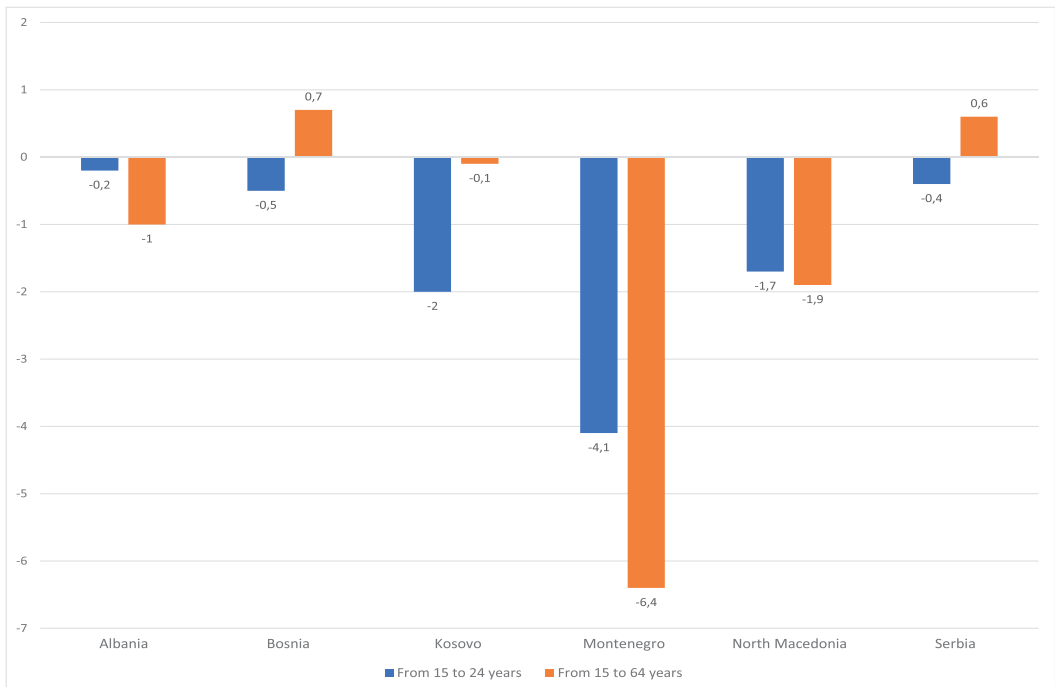
¹⁶ Бранот во 2016 година на Европското истражување за квалитетот на животот на Eurofound беше спроведен во Албанија, Поранешна Југословенска Република Македонија, Црна Гора и Србија во 2016 година.

жените на пазарот на трудот исто така е под влијание на обемот на социјалниот капитал, културните фактори, политиките за социјална заштита и пронаталистичките семејни политики заедно со ограниченото обезбедување на установи за згрижување деца надвор од домот (Добротиќ, 2022; Добротиќ и Стропник, 2020).

Пандемијата на КОВИД-19 негативно влијаеше на учеството на жените во работната сила од неколку причини. Прво, затворањата на училиштата дополнително ги оптоварија мајките кои работат (Меѓународна организација на трудот,

2020а). Второ, поради усвоените мерки за затворање, многу жени се повлекоа од пазарот на трудот. Стапките на активност кај жените се намалија во Албанија, Црна Гора, Северна Македонија и Србија, иако се зголемија во Босна и Херцеговина и Косово. Најголем пад на стапката на активност кај жените има во Црна Гора, каде таа падна за 7,6 процентни поени. Исклучокот со Косово може да се објасни со постоечката екстремно ниска почетна стапка на активност кај жените, така што имаше мала можност за дополнително намалување, а ударното влијание го почувствуваа

Слика 4: Влијание на пандемијата врз стапките на активност по старосна група, четврт квартал 2019 година - четврт квартал 2020 година

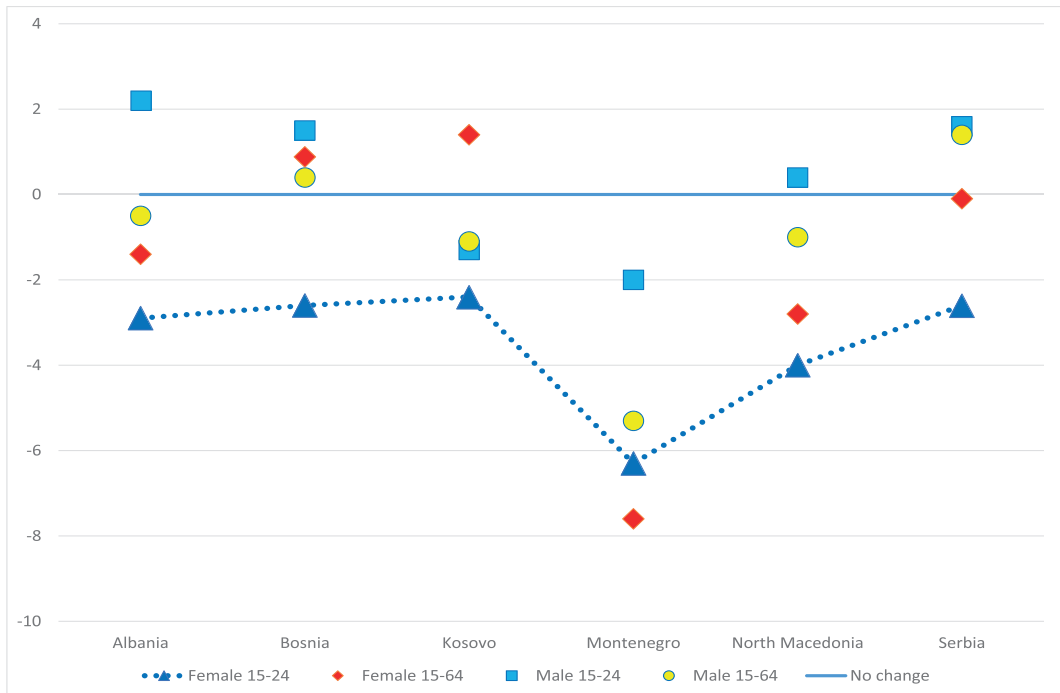
Извор: Податоци од Истражувањето за работна сила од Евростат и националните заводи за статистика, квартални податоци. Забелешка: податоци за Босна и Херцеговина, податоци на Меѓународната организација на трудот од прв квартал 2020 година - четврт квартал 2020 година.

мажите кои излегоа од пазарот на труд во неактивност во поголема мера од жените. Зголемувањето на стапките на активност во Босна и Херцеговина може да го одрази фактот дека владите во таа земја помалку користеа рестриктивни мерки и дадоа поголеми надоместоци за економската активност да продолжи во текот на пандемијата отколку другите земји во регионот.

Стапките на активност кај младите за старосната група од 15 до 24 години се релативно ниски во Западен Балкан (Совет за регионална соработка, 2021c); во четвртиот квартал од 2019 година оваа стапка изнесуваше 32,2 % (седум процентни поени под

ЕУ27). Покрај жените, многу млади луѓе од Западен Балкан ги загубија своите работни места поради пандемијата КОВИД-19 и тоа предизвика неактивност на работната сила. Ова се одрази на падот на стапките на активност кај младите помеѓу четвртиот квартал од 2019 година и 2020 година (види слика 4), која стапка се намали на само 30,7 % до четвртиот квартал од 2020 година. Најголем пад имаше во Црна Гора каде што туристичката индустрија беше сериозно погодена што доведе до намалување на вкупните стапки на активност за 6,4 процентни поени и намалување на стапките на активност кај младите за 4,1

Слика 5: Влијание на пандемијата врз стапките на активност според старосна група и пол, четврт квартал 2019 година - четврт квартал 2020 година

Извор: Податоци од Истражувањето за работна сила од Евростат и националните заводи за статистика, квартални податоци. Забелешка: податоци за Босна и Херцеговина, податоци на Меѓународната организација на трудот од прв квартал 2020 година - четврт квартал 2020 година.

процентен поен. Во Босна и Херцеговина, Косово и Србија, стапката на активност кај младите се намали за поголема маргина отколку за работната сила како целина, иако тоа не беше случај во Албанија, Црна Гора и Северна Македонија.

Влијанијата на полот и старосната група врз намалувањето на стапките на активност во текот на пандемијата се кумулативни, а стапките на активност се намалија најмногу кај младите жени, како апсолутна вредност и во однос на стапката на активност кај помладите мажи (видете слика 5); стапката на активност кај помладите мажи дури се зголеми во четири држави (Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија и Србија). Ова е показател дека можеби имало одредена замена во активноста на пазарот на трудот во рамки на домаќинствата, при што младите жени излегувале од пазарот на трудот, а младите мажи (или постари жени) влегувале во пазарот на трудот. Според тоа, општиот модел подразбира дека ударот од пандемијата го сносат младите жени, од кои голем дел се повлекле и станале неактивни на пазарот на трудот. Ова можеби делумно се должи на затворањето на училиштата, што подразбираше дека младите мајки со обврски за грижа за децата требаше да останат дома со своите деца. Тоа може да ја одрази и поголемата инциденца на пандемијата во секторите како што се малопродажбата и сместувањето каде што жените се поприсутни. Ранливата положба на младите жени исто така се поврзува со поголемата веројатност дека младите може да имаат привремена работна места или други несигурни форми на договори за работа. На крајот, поверојатно е дека младите

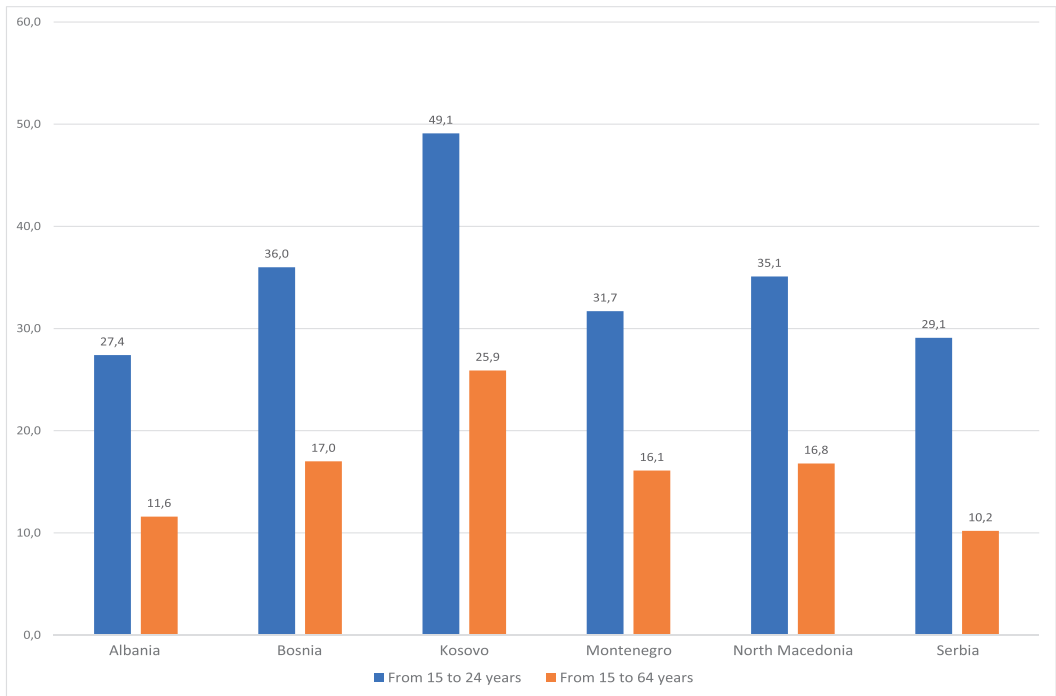
жени работат со невообичаени договори за работа или во неформалниот сектор и затоа се исклучени од мерките за вработување и поддршка на приходите воведени од владите.

Влијание на пандемијата врз невработеноста

Пред ударот на пандемијата, стапките на невработеност веќе беа релативно високи во земјите на Западен Балкан, иако неколку години се намалуваа поради економското закрепнување што се случуваше приближно од 2015 година. Вкупните нивоа на невработеност беа над 10 % во секоја земја и двојно повеќе во Косово. Имаше мала разлика во стапките на невработеност кај мажите и жените во повеќето земји, освен во Босна и Херцеговина каде стапката на невработеност кај жените беше 20 % во споредба со 15,1 % кај мажите, а во Косово беше 36,6 % кај жените во споредба со 22,0 % кај мажите.

Пред појавата на пандемијата, стапките на невработеност кај младите беа значително повисоки од вкупните стапки на невработеност во Западен Балкан. Младите се соочуваат со несигурна позиција на пазарите на трудот, бидејќи уделот на договори на определено време кај младите во регионот е поголем отколку кај младите во ЕУ-27. Ова особено е случај во Косово и Црна Гора каде повеќе од три четвртини од вработените млади имаат ваков тип на договор, додека во Србија повеќе од една половина од младите се со договори на определено време. Несигурното вработување од овој тип може негативно да влијае на индивидуалната добросостојба,

Слика 6: Квартална стапка на невработеност пред пандемијата по старосна група, 2019 q4

Извор: Податоци од Истражувањето за работна сила од Евростат и националните заводи за статистика, квартални податоци. Забелешка: податоци за Босна и Херцеговина, податоци на Меѓународната организација на трудот од прв квартал 2020 година.

како и на продуктивноста. Многу луѓе на несигурни работни места не се доволно заштитени од системите за социјална заштита во регионот (Геровска Митев, 2019; 2020 година). Покрај тоа, високите нивоа на долгорочна невработеност кај младите може да ги загрозат можностите на младите поради т.н. „ефект на лузни“ (негативно долгорочно влијание) што може да го предизвика долгорочната невработеност (Селенко и Пилс, 2016; Петрески и др., 2017). Јавните служби за вработување постигнаа многу мал успех во обидот да им помогнат на младите да

најдат работа. Само Северна Македонија усвои Гаранција за млади, што имаше позитивно влијание, намалувајќи го уделот на долгорочната невработеност кај младите за околу девет процентни поени помеѓу 2017 и 2019 година (RCC, 2019c).

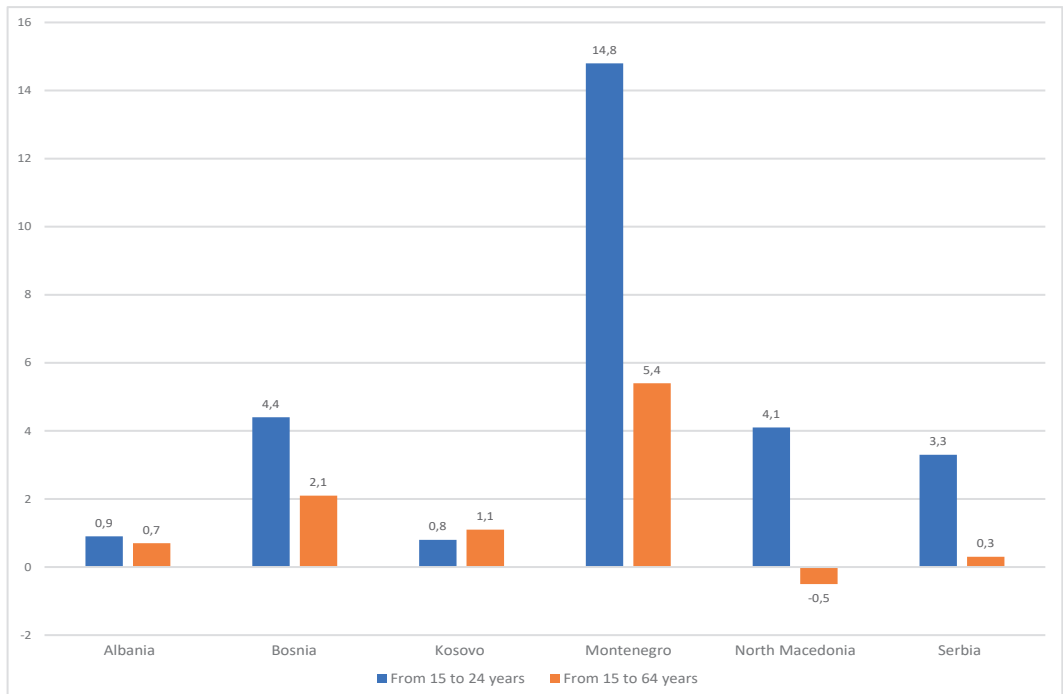
Неактивноста и невработеноста на младите може да се комбинираат во единствена мерка на ранливост позната како „ниту во вработување, ниту во образование или обука“ (NEETs) и веројатно нивната состојба нема да се промени долго време, особено ако тие ги немаат стекнатите потребните вештини за да

најдат и да задржат работа. Стапката на овие лица (NEET) беше највисока во 2019 година во Косово со 32,7 % и најниска во Србија со 15,3 % (во споредба со 10 % во ЕУ-27). Долгорочната невработеност кај младите, во комбинација со ограничениот пристап до образование и обука, може да ги намали можностите за работа, да ги намали идните приходи и да го зголеми ризикот од сиромаштија. Младинската гаранција воведена во Северна Македонија значително ја намали стапката на NEET, покажувајќи дека насочените активни политики на пазарот на трудот може да

бидат многу ефективни во мобилизирањето на оваа група работници.

Во 2020 година, пандемијата на COVID-19 доведе до нагло зголемување на нивоата на невработеност и покрај воведените обемни мерки за заштита на работните места. Стапката на невработеност на старосната група од 15 до 64 години, односно работната сила како целина, најмногу се зголеми во Црна Гора, за 5,4 процентни поени во текот на годината. На друго место, зголемувањето на стапките на невработеност беше ублажено со мерките за ублажување што ги

Слика 7: Влијание на пандемијата врз стапките на невработеност по старосна група, четврт квартал 2019 година - четврт квартал 2020 година

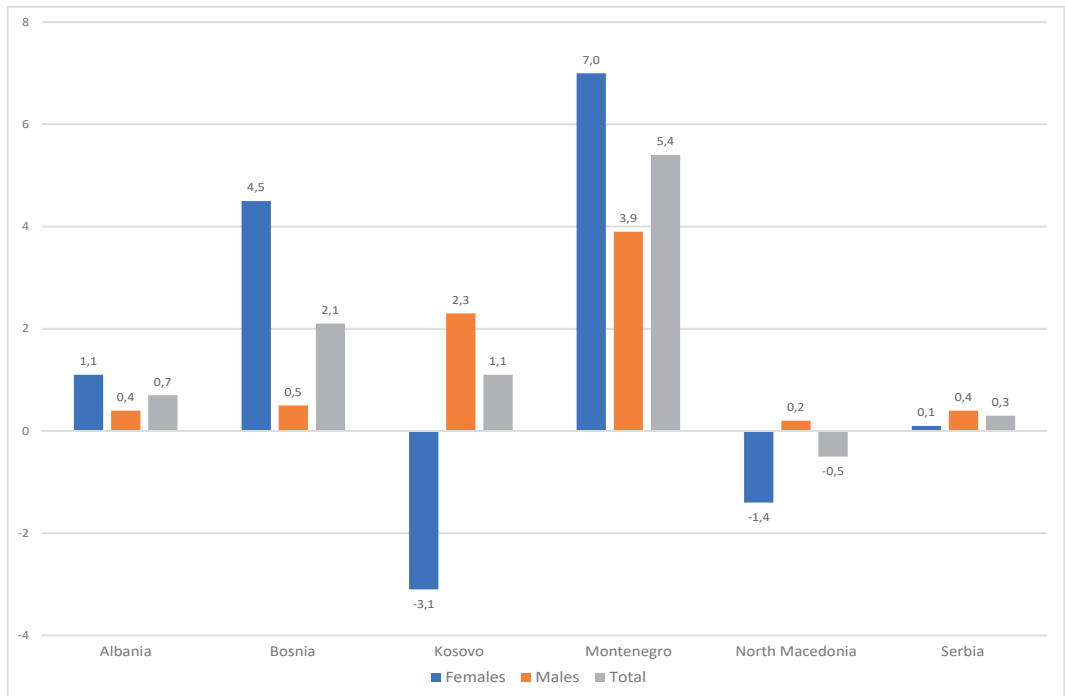
Извор: Податоци од Истражувањето за работна сила од Евростат и националните заводи за статистика, квартални податоци. Забелешка: податоци за Босна и Херцеговина, податоци на Меѓународната организација на трудот од прв квартал 2020 година - четврт квартал 2020 година

оведоа владите. Пазарот на трудот во Србија беше помалку погоден од кризата од другите пазари, поради високото ниво на поддршка од политиката за зачувување на работните места (Павловиќ, и др. 2020). Во Северна Македонија, вкупната стапка на невработеност дури благо се намали, за 0,5 процентни поени, продолжувајќи го падот на стапката на невработеност што течеше неколку години пред пандемијата. Сепак, усвоените мерки за задржување на работните места обично не ги покриваа работниците во неформалниот сектор и затоа овие работници беа изложени на

голем ризик да ги загубат своите работни места (Еш и Палм, 2020).

Невработеноста кај младите се зголеми во сите земји од регионот, со особено сериозно влијание во Црна Гора, каде што се зголеми за неверојатни 14,8 процентни поени (видете слика 7). Невработеноста кај младите се зголеми за повеќе од вкупната невработеност во секоја земја од регионот (освен во Косово, каде што порастот на стапката на невработеност беше низок и сличен меѓу старосните групи). Треба да се очекува посиленото влијание на пандемијата врз невработеноста кај младите

Слика 8: Влијанието на пандемијата врз стапките на невработеност според пол, четврт квартал 2019 година - четврт квартал 2020 година

Извор: Податоци од Истражувањето за работна сила од Евростат и националните заводи за статистика, квартални податоци. Забелешка: податоци за Босна и Херцеговина, податоци на Меѓународната организација на трудот од прв квартал 2020 година - четврт квартал 2020 година

во споредба со вкупната невработеност. Бидејќи младите луѓе често работат во неформалниот сектор (Цветичанин и сор., 2019) или во несигурен работен однос само со договори на определено време, тие не беа заштитени со владините мерки за ублажување наменети да ги заштитат работните места во формалниот сектор. Затоа, младите работници беа изложени на поголеми оптоварувања од влијанијата на пандемијата за разлика од постарите работници.

Стапката на невработеност кај мажите се зголеми во секоја земја од Западен Балкан во 2020 година, со најзначајно зголемување во Црна Гора каде стапката на невработеност се зголеми за 3,9 процентни поени (видете слика 8).¹⁷ Влијанието врз жените работници е помалку јасно отколку влијанието врз младите работници, при што стапката на невработеност на жените дури опаѓа во Косово и Северна Македонија. Во случајот на Северна Македонија, ова може да е одраз на намалувањето на стапката на активност на жените, бидејќи тие го напуштија пазарот на трудот во поголем број од мажите за да преземат обврски за грижа во домот (видете слика 3). Во случајот на Косово, падот на стапката на невработеност кај жените беше проследен од зголемување на стапката на активност кај жените за 1,4 процентни

поени (видете слика 3), што укажува на тоа дека работодавците можеби го замениле женскиот труд со машки труд. Повеќе жени отколку мажи работат со скратено работно време во Западен Балкан (RCC 2021a) и со ваквата замена можеби биле опфатени повеќе жени кои започнале да работат со скратено работно време како замена за отпуштените мажи кои работеле со полно работно време.

Истовремено земајќи ги предвид возраста и полот, пандемијата имаше исклучително влијание врз стапката на невработеност на младите жени во четири земји од регионот (Босна и Херцеговина, Црна Гора, Северна Македонија и Србија). Во Албанија пандемијата имаше мало влијание врз стапките на невработеност и кај мажите и кај жените, додека, како што беше наведено погоре, стапката на невработеност на жените се намали во Косово за сите старосни групи. Сериозното влијание на пандемијата врз младите жени може да се објасни со нивната поголема изложеност на ризик во споредба со мажите или жените од повисоките старосни групи. Ова се должи на нивното поголемо присуство во секторите кои директно работат со клиенти кои беа изложени на пад на побарувачката (особено туризам, сместување и малопродажба), на нивните помалку сигурни договори за вработување и на нивната поголема вклученост во неформалната економија. Младите мажи исто така беа тешко погодени од истите причини, но во помала мера, како одраз на поголемото влијание на затворањето на училиштата врз младите мајки кои ги напуштија работните места за да преземат одговорности за грижа за децата, а

¹⁷ Според една понова студија на Меѓународната организација на трудот за влијанијата од пандемијата во Црна Гора, „[жените], кои сочинуваат 81 процент од работните места во здравствениот сектор во Црна Гора, се во првите редови на кризата, а исто така се повеќе застапени во неформалните услужни сектори и во производствените сектори за кои е потребен интензивен труд“ (МОТ, 2020б).

Слика 9: Влијанието на пандемијата врз стапките на невработеност според старосна група и пол, четврт квартал 2019 година - четврт квартал 2020 година

Извор: Податоци од Истражувањето за работна сила од Евростат и националните заводи за статистика, квартални податоци. Забелешка: податоци за Босна и Херцеговина, податоци на Меѓународната организација на трудот 2019-2020.

можеби и поради родова дискриминација на пазарите на трудот во регионот, што е добро документирано во неколку студии, од кои посебно значајни се студиите на Регионалниот совет за соработка (2021a).

АКТИВНИ И ПАСИВНИ ПОЛИТИКИ НА ПАЗАРОТ НА ТРУДОТ

Како што е детално прикажано погоре, главните жртви на пандемијата на пазарите на трудот на Западен Балкан се младите лица, жените, а особено младите жени, во однос на намалените стапки на

активност како и зголемените стапки на невработеност. Во периодот на закрепнување по КОВИД, ќе треба да се креираат активни мерки на пазарот на трудот наменети за младите жени кои се откажале од пазарот на трудот или кои ја изгубиле работата, но сè уште бараат работа. Ќе треба да се распределат повеќе јавни пари за активни мерки на пазарот на трудот за да се поддржи враќањето на младите жени во работен однос или самовработување и да се интензивираат програмите за стручна обука. Треба да се обезбедат подобрани родителски бенефиции, можеби во форма

на ваучери, за младите жени со одговорности за грижа на деца и кои можеби имаат потреба од услуги за згрижување деца, со цел да им се помогне при нивното враќање на работа. Ова треба да се спроведе преку флексибилни програми, со млади мајки кои ги исполнуваат условите да добиваат владини субвенции за плати на работни места со флексибилно работно време за да им се овозможи да постигнат задоволително ниво на рамнотежа помеѓу работата и животот додека преминуваат на пазарот на трудот.

Многумина од регистрираните лица во јавните служби за вработување во Западен Балкан се пасивни корисници на услугата, кои се регистрираат главно за да бараат здравствено осигурување. Следствено на тоа, релативно мал број од нив се корисници на активни политики на пазарот на трудот. Во повеќето економии, помалку од една десетина од лицата кои се регистрирани во јавните служби за вработување учествуваат во активните политики на пазарот на трудот (RCC, 2020c). Србија е исклучок, каде што повеќе од една четвртина од сите регистрирани лица, се вклучени во овие мерки до 2018 година. Може да се извлечат поуки од меѓународното искуство, особено во ЕУ (Сантос-Бриен, 2018). На пример, може да бидат потребни посветени млади работници кои ќе помогнат да се идентификуваат и информираат маргинализираните млади жени за достапните можности за добивање поддршка од јавните служби за вработување. Во Северна Македонија веќе се воведени насочени мерки за поддршка и помош, со делумен успех. Неодамна, ЕУ започна

амбициозен Економски и инвестициски план за Западен Балкан од 9 милијарди евра (Европска комисија, 2020а). Една од десетте водечки иницијативи на овој план е воведувањето на Гаранцијата за млади за создавање работни места и можности за младите луѓе. Кога овие програми ќе бидат имплементирани од владите во регионот, тие треба да бидат дизајнирани со фокус на родовата еднаквост за да се земе предвид сериозното влијание што пандемијата го имаше врз младите жени на пазарите на трудот во регионот.

За жал, јавните служби за вработување во Западен Балкан се борат соодветно да одговорат на ефектите од пандемијата врз пазарот на трудот (Регионален совет за соработка, 2021c). Во Косово, Северна Македонија и Србија, просечниот обем на случаи по член на персоналот кој достигнува број од 479 баратели на работа, значително го надминува просечниот обем на случаи во ЕУ од 140, а исто така е над обемот на случаи во Хрватска (169) и Словенија (137). Ова укажува на потребата од големо проширување на персоналот во јавните служби за вработување во Западен Балкан, особено ако усвојувањето на Гаранциите за млади би довело до регистрирање на поголем број млади луѓе во службите.

Пасивните политики на пазарот на трудот за време на пандемијата исто така имаат своја улога, па дури и во периодот на закрепнување по пандемијата, со цел да се одржат приходите и средствата за егзистенција за оние кои ги изгубиле своите работни места и не се подобни за финансиска поддршка преку шеми за привремено отсуство или работа со

скратено работно време. За жал, шемите за социјална помош долго време се недоволно финансирани во Западен Балкан (Готчева и Сундарам, 2013; Бартлет, 2013). Тие покажаа дека не можат да спречат зголемување на сиромаштијата за време на пандемијата КОВИД-19. Затоа, некои влади размислуваат за структурни реформи на нивните системи за социјална заштита (Светска банка 2021 година). Во Северна Македонија, се воведува поголема флексибилност во програмата за гарантиран минимален приход за да им се овозможи на луѓето да аплицираат на интернет, а не лично, а критериумите за подобност се приспособени за да се вклучат лицата кои ги загубиле своите работни места и приходите поради пандемијата. Сепак, мал број отпуштени работници имаат пристап до бенефиции за невработеност бидејќи припаѓаат на „второто ниво“ на пазарот на труд со невообичаени договори за вработување (или „трето ниво“ ако работат во неформална економија) и не се подобни за бенефиции (Меѓународна организација на трудот, 2020с). Во Косово, Шемата за социјална помош се пренасочува од категорични бенефиции кон поголем фокус на намалување на сиромаштијата, а опсегот на шемата се проширува за да се овозможи плаќање бенефиции како одговор на економските шокови. Како и во Северна Македонија, ќе биде овозможено поднесување барања на интернет, поткрепено со инвестиции во системи и процедури. Во Србија се воспоставува регистар за социјални картички за да се овозможи подобра идентификација на ранливите луѓе и да се овозможи брз одговор на системот за социјална заштита на неочекувани

итни случаи. Овие реформи се чекор во вистинската насока и треба да го најават неопходното подобрување на обемот и дарежливоста на шемите за социјална помош во регионот.

ЗАКЛУЧОК

Пандемијата на КОВИД-19 предизвика нагло опаѓање на неодамнешниот раст на економиите на Западен Балкан во 2020 година, предизвикувајќи длабока, но привремена рецесија; неколку економии доживеаја сериозен економски шок. Влијанието на кризата најтешко го почувствуваа младите жени, кои често работат во индустрии со директен контакт со клиенти, како што се угостителството и туризмот, но и текстилната индустрија и трговијата. Влошувањето на можностите на пазарот на трудот за младите жени и другите ранливи групи во регионот го прави клучно ублажувањето на најлошите влијанија од кризата преку обезбедување поголема и понасочена помош за да влезат на пазарот на трудот, да најдат работа, да следат обука врз основа на работата или стажирање или да започнат сопствен деловен потфат. Ваквите мерки најдобро може да се организираат преку предложените нови шемии за Гаранција за млади.

Младите жени беа сериозно погодени од кризата и поради недостаток на установи за згрижување деца и враќањето на нивната традиционална улога во семејството. Треба да се посвети поголемо внимание на родово-неутралните политики за поддршка на поголемото учество на жените на пазарот на трудот и намалување на родовите јазови во вработувањето и платите. Треба да се

обезбедат родителски бенефиции за младите жени кои се грижат за децата дома и кои можеби имаат потреба од услуги за згрижување деца со да им се помогне при нивното повторно влегување на пазарот на трудот. Ова треба да се направи преку флексибилни програми кои ќе поддржат флексибилно работно време за да се постигне задоволително ниво на рамнотежа помеѓу работата и животот додека преминуваат на пазарот на трудот.

За да се спроведат ефективни политики за вработување со цел да се поддржи закрепнувањето по КОВИД, ќе треба да се зголемат капацитетите на јавните агенции

за вработување и персоналот. Постигнат е одреден напредок во градењето капацитети во последниве години, но останува да се направи уште повеќе. Очекуваните програми за Гаранции за млади што треба да се воведат преку Економскиот и инвестициски план на ЕУ за Западен Балкан треба да им дадат приоритет на активните политики на пазарот на трудот за младите жени, кои биле сериозно погодени од пандемијата, за да им помогнат при нивното враќање на работа преку соодветни програми за обука и специјализирана поддршка за барање работа и други родо-соодветни мерки.

РЕФЕРЕНЦИ

- Allcock, J. B. (2000). *Explaining Yugoslavia*. London: Hurst & Company.
- Atoyan, R., & Rahman, J. (2021). Western Balkans: Increasing women's role in the economy, *IMF Working paper WP/17/194*. Washington DC: The World Bank.
- Bartlett, W. (2013). The political economy of welfare reform in the Western Balkans. In: C. Ruggeri Laderchi & S. Savastano (eds.) *Poverty and Exclusion in the Western Balkans: New Directions in Measurement and Policy*, New York: Springer, pp. 245-260.
- Bieber, F., Prelec, T., Jović, D., & Nechev, Z. (2021). The Suspicious Virus: Conspiracies and COVID 19 in the Balkans. Balkans I Europe Policy Advisory group. <https://biepag.eu/wp-content/uploads/2021/07/Conspiracies-and-COVID19-in-the-Balkan-English-2.pdf>.
- Cvetičanin, P., Popovikj, M., & Jovanović, M. (2019). Informality in the Western Balkans: a culture, a contextual rational choice or both? *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(4): 585-604.
- Dobrotić, I. (2022). Is there room for Europeanisation of work-care policies in the Western Balkans? *Journal of International and Comparative Social Policy* (forthcoming).
- Dobrotić, I., Stropnik, N. (2020). Gender equality and parenting-related leaves in 21 former socialist countries. *International Journal of Sociology & Social Policy*, 40(5/6): 495-514.
- Esch, V., & Palm, V. (2020) (eds.) *The COVID-19 Pandemic in the Western Balkans: Consequences and Policy Approaches*, Berlin: Aspen Institute Deutschland.
- European Commission (2020b) *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*, Brussels 6.10.2020, COM(2020) 641 final.

- Eurofound (2019). *Life and Society in the EU Candidate Countries*. European Quality of Life 2016 series, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Gerovska Mitev, M. (2019). Social policy during a decade of centre-right governance in Macedonia. In: R. Osbild & W. Bartlett (eds.) (2018) *Western Balkan Economies in Transition: Recent Economic and Social Developments*, Cham: Springer, pp. 123-134.
- Gerovska Mitev, M. (2020). Exclusion from social protection of people in non-standard employment: the case of North Macedonia. In: W. Bartlett, V. Monastiriotis & P. Koutroumpis (eds.) *Social Exclusion and Labor Market Challenges in the Western Balkans*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 221-234.
- Gotcheva, B., & Sundaram, R. (2013). Social safety nets in the Western Balkans: design, implementation and performance. In: C. Ruggeri Laderchi & S. Savastano (eds.) *Poverty and Exclusion in the Western Balkans: New Directions in Measurement and Policy*, New York: Springer, pp. 221-244.
- ILO (2020a). *A Quick Reference Guide to Common COVID-19 Policy Responses*, Geneva: international Labour Organisation.
- ILO (2020b) *Covid-19 and the World of Work: Montenegro*, Geneva: international Labour Organisation.
- ILO (2020c) *Covid-19 and the World of Work: North Macedonia*, Geneva: international Labour Organisation.
- ILO and EBRD (2020) *Covid-19 and the World of Work: Rapid Assessment of the Employment Impacts and Policy Responses: Serbia*, Geneva: International Labour Organisation.
- Lebedinski, L., & Vladislavljević, M. (2022). Parenthood and labour market outcomes in Serbia. *Economic Annals* (forthcoming).
- Marinković, I., & Galjak, M. (2021). Excess mortality in Europe and Serbia during the COVID-19 pandemic in 2020. *Stanovništvo*, 59(1): 61-73.
- OECD (2020) *COVID-19 Crisis Response in South East European Economies*. Paris: Organisation for Cooperation and Development. <https://www.wb6cif.eu/wp-content/uploads/2020/05/Strategic-Response-to-Covid-19-in-SEE.pdf>
- Pavlović, D., Bodroža, D., & Vukmirović, V. (2020). The economic impact of the COVID-19 on Serbia's labor market, *Economic Analysis*, 53(1): 1-13.
- Pejin Stokić, L. (2020). COVID-19: impact on the Serbian economy and the government recovery package, *ESPN Flash Report 2020/45*, јули 2020.
- Petreski, M., Mojsoska-Blazevski, N. & Bergolo, M. (2017). Labor-market scars when youth unemployment is extremely high: evidence from Macedonia. *Eastern European Economics*, 55: 168–96.
- RCC (2021a) *Economic Benefits of Gender Equality and Women Empowerment in the Western Balkan Six*. Sarajevo: Regional Cooperation Council.
- RCC (2021b) *Labour Markets in the Western Balkans: 2019 and 2020*, Sarajevo: Regional Cooperation Council.
- RCC (2021c) *Study on Youth Employment in the Western Balkans*. Sarajevo: Regional Cooperation Council.

-
- Santos-Brien, R. (2018) *Effective Outreach to NEETs: Experience from the Ground*. Brussels: European Commission, DG Employment, Social Affairs and Inclusion.
- Selenko, E., & Pils, K. (2019). The after-effects of youth unemployment: More vulnerable persons are less likely to succeed in Youth Guarantee programmes. *Economic and Industrial Democracy*, 40(2), 282-300.
- Shehaj, E., & Agolli, M. (2020). The dynamics of women's participation in the labour market under recessive economic conditions. In: W. Bartlett, V. Monastiriotis and P. Koutroumpis (eds.) *Social Exclusion and Labor Market Challenges in the Western Balkans*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 97-116.
- World Bank (2020). An uncertain recovery. *Western Balkans Regular Economic Report No. 18*, Washington DC: The World Bank.
- World Bank (2021). Greening the recovery. *Western Balkans Regular Economic Report No. 20*, Washington DC: The World Bank.